

EFESTE ST. JEAN BASİLİKASI KAZI VE RESTORATİON ÇALIŞMALARI

TEKNİK KOMİTE

Bakke Gültekin
İzmir Arkeoloji Müzesi Müdürü

Cevat Seze
İz. Ark. Müzesi Y. Mimarı

Musa Baran
Efes Müzesi Müdürü

(5. Kampanya Başında Genel Rapor)

Bilindiği üzere Efeste St. Jean Basilika-sının yıkıları arasında 1921 - 22 yıllarında Yunanistanlı G. A. Sotiriu¹ 1927 - 30 yıllarında da Avusturya Arkeoloji Enstitüsü adına Prof. J. Keil ile Prof. H. Hörmann² kazı yapmışlardı. Böylece ana yapı tüm planile yüze çıkmış, daha önceki kilisenin kalıntıları da görünmüştü. Her ikisinin planı da haça benziyordu. Ortada, sözde haçın tam göğsüne raslıyan yerde mezar alanı var. Buradaki dört mezardan biri St. Jean'ın olabilir deniliyor. Mezar alanını apsise paralel olarak cyntronun kucaklamaktadır. Kalıntılardan, hem de Hörmann 'ın yaptığı tamlama resimlerden anlaşıldığına göre basilika 6 kubbe ile örtülmekteymiş. Narteksi örten ayrıca 5 ufak kubbe varmış. Atrium (ön avlu) üç yanından (güney, batı, kuzey) mermer direkli Korint düzeninde sundurma (portik) ile çevrilmiştir.

Tüm bu kalıntılar her ne kadar yüze çıkmışsa da, yine de çer - çöp arasında sere-serpe duruyor, üstelik kazı sonucu yanlara atılan moloz topraklar yapıtları boğarca basilikanın çevresinde yükseliyordu.

Bu durum karşısında 1957 yılında St. Jean Basilikasını ziyaret edip gören Amerikalı Mr. G. B. Quatman Ohioda Efes Derneğini kurarak İzmirdeki Ege Turizm Cemiyeti ile

1. G. A. Sotiriu. O NAO I ANNOY TOY EO O OY EN EE, Athen 1924

2. J. Keil, H. Hörmann, FORSCHUNGEN IN EPHEOS, Band IV. Heft 3.

DIE JOHANNESKIRCHE, Wien 1951

işbirliği etmiş, bu konuda para yardımında bulunacağını Türk hükümetine bildirmiştir.

Bu arada Avusturya Arkeoloji Enstitüsü adına Prof. F. Miltner de, 1957 - 58 yıllarında basilikada onarım - tamlama (restoration) işlerine başlamıştır. O basilikanın uzun salonunun yanlarındaki sütunlardan çoğunu dikmiş, sol yanda iki kubbe ayağının arasındaki sütunların üzerine yeni yaptırdığı tuğlalarla kemerleri oturtmuş ve üzerine ikinci kat sütunları yükseltmiştir.

Mr. Quatman'ın gönderdiği para ile 1960 yılı ilkbaharında T. C. Milli Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğünün seçtiği Teknik Komite restoration ve kazı işlerine başlamıştır.³

Amaç, basilikanın kalıntılarını baştanbaşa yüze çıkarmak, yanlarda yığılı duran toprağı kaldırıp yapıtları serbest bırakmak, onarım - tamlama yapmaktır. Bu arada Azizin yerini güzelleştirmek de başlıca görev bilinmiştir. 1960 yılından bu yana yılda iki kampanya olmak üzere 5 kampanyadır çalışmalar süregitmektedir. Yapılmakta olan işleri üç bölüme ayırarak yürütüyoruz⁴.

3. Avusturya Arkeoloji Enstitüsü ilmi işlerde, Ege Turizm Cemiyeti ve Meryemana Derneği idari işlerde, Selçuk Belediyesi istimlak işlerinde Teknik Komiteye yardımcıdır.

4. Her kampanya sonucu Eski eserler ve Müzeler Umum Müdürlüğüne, G. B. Quatman'a, Avusturya Arkeoloji Enstitüsüne ve Ege Turizm Cemiyetine birer kopya rapor gönderilmektedir.

1 — KAZI

Şimdiye kadar basilikanın çevresi baştan-başa kazılmış, moloz toprak kazı yerinden uzaklaştırılmıştır. Yüze çıkan, hem de daha önceleri görülmemiş olan bilinmedik kalıntılar apsisin güneyinden başlayarak şöylece özetlenebilir: (Bak: Plan)

Apsisin hemen güney bitişiğinde sur boyunca güneye doğru sıralanmış odalar var. Bunların önünde granit sütunlu bir sundurma (Fig 1) ve apsisin doğru uzanan bir geçit bulunuyor. Geçitte ilginç olarak bronz musluğu ile bir çeşme görülmüştür. Bu sözü edilen odaların karşısındaki kütle duvarında niş içindedir. Niş düzenli olarak sıvanmış, üstüne de renkli boyalarla, dolusu haç çizilmiş. Haçın iki yanında iki selvi, selvilerin başında iki kuş konuludur. (Fig 2)

Basilikanın sağ omuz başında yani sağ kanadın hemen doğu bitişiğinde bazı odaları birbirinden ayıran duvarlarla basilikanın ana duvarlarına desteklik eden kütle duvarlar var. Bunlar harcı (Kireç, kum, tuğla kırıntısı), moloz taş ve tuğla hatıllı olarak yapılmışlardır. Bu arada onların üstüne düşen tabakalarda çamur harcı, moloz taş ve tuğla parçaları ile yapılmış duvarlar da görülmüştür. Genel olarak basilikanın her yanında bu türlü duvarlara raslanmıştır. (örnek Fig 3 - 4)

Sözünü ettiğimiz yerdeki odalarda bulunan; çokça, testi, künk, çamur havuzları, sarnıç ve küller, yanık artıkları; burada geç Bizans çağında bir kiremit atelyesi olduğunu göstermiştir.

Sağ kanadın hemen güney bitişiğinde iki destek - kütle duvar var. Aslında bu türlü duvarlar basilikanın sağ ve sol kanatlarını, apsisini birbirine karşıt olarak her yandan kucaklamakta ve desteklik etmektedir. Yapı tekniğine dayanarak tuğla hatıllı duvarlar bölümüne aldığımız bunlar, basilikanın tamire muhtaç olduğu 12. yüzyılda yapılmış olsa gerek. Gerek örgü tekniği ve gerekse yapı malzemesi bakımından basilikanın ana duvarlarından tamamen ayrıdır. (örnek Fig 5 - 6)

Basilikanın güney yanında, sağ kanadın koltuğuna desteklik eden kütle duvardan

başka yanında bazı odaları ayıran duvarlar da yüze çıkmıştır. Bunların hepsi de tuğla hatıllı duvarlardır. Uzun salona geçit veren güney kapılardan en doğudakinin hemen sağ yanında bir mezar görülmüştür⁵. Özellikle onun mermer korkuluk lavhasında ileri bir Bizans işçiliği kendini gösteriyor. (Fig 7) Güney den uzun salona geçit veren orta kapının önünde döşeme taşı olarak kullanılmış Jüstünien öncesi kiliseye ait Korint düzeninde sütun başlıkları sıralanmış (Fig. 8) Atriumun doğu - güney yanında yerli yerinde (insitu) iki sütun görülmüştür. Batıdaki dörtgen duvarla sonradan çevrelenmiş. Belkide bir çatlamanın ardından bunu öyle yaptılar. Bu iki sütun avluya bakan ön sıra sütunların gerisinde ikinci bir sıra olarak bulunmakta olup (Fig. 9) Hörmann'ın burada arama çukurları (sondage) açıldığı sırada görülmemiştir. Bundan ötürü atriumun tamlama planında ufak bir değişiklik olacaktır kanısındayız. Atriumda başka önemli bir değişiklik ya da yenilik yoktur diyebiliriz. Ancak yüze çıkan küpler çağları ayırt edebilmek için yükselti farklarıyla canlı birer örnek olabiliyorlar. (Fig. 10) Bunlar atrium tabaniyle eşit yükseltide, yarım metre yükselti göstermesiyle ve doğrudan doğruya atrium tabanına oturtulmuş olup tümü ile görünmesiyle üç devrin küpleri olsa gerek. Eksonarteksin orta girişinin önünde bir yükselti ve onun üstünde dörtgen bir kaide var. Bu yükselti atrium tabanından 20 Cm. kadar yükseğe oturtulmuş. Onun yanında geç yüz yıllarda korint düzeninde bir başlığı ters çevirip altını da oyarak yalak şeklinde kullanmışlar.

Uzun salonun kuzey yanında da genel olarak iki tip duvarlar ve yapılar görülmüştür. Bunlar önce sözünü ettiklerimiz örneği, tuğla hatıllı ve moloz duvarlardır. Üstüste oluşlarıyla birbirini izleyen çağlarda yapıldıkları

5. Bu mezar ve korkuluk levhası Hörmann tarafından da görülmüş olup bilinmektedir. Basilikanın pek çok yerinde mezarlar çıkmıştır. Bunlar düzenli mezar değildir. Gelişigüzel ölümler toprağa bırakılmış, bazan da bir mezara kemikler doldurulmuştur. Ancak atriumda iki, nartekste bir mezar açıldığında iskeletler baş batıda olmak üzere doğu-batı yöneltisinde, elleri göğüslerinde kavuşturulmuş olarak görülmüştür. Başlarının altında bir taş yastık vardır. Atriumdakiler tam taban yükseltisine konmuştur. Bazı üst tabakalarda yakın yüzyıllara kadar mezarlara rastlanmıştır.

belli. Basilikanın babtisterionu da burada. İç içe sekizgen iki yapı olarak görünüyor. (Bak: Plan) Asıl vaftiz yeri dıştan sekizgen görünüyorsa da içten dördü geçit olmak üzere 8 nişle çevrilidir. Ortasında doğu - batı yöneltisinde, iner çıkar merdivenli vaftiz havuzu ve onun yanında dörtgen bir başka ufağı vardır. Efesteki Konsül kilisesinin babtisterionuna tıpatıp benziyor diyebiliriz. Babtisterionun duvarları 4 metreye kadar yüksek olarak yüze çıkmış ve geçit vermeyen girintilerde (nişlerde) pencere olduğu anlaşılmıştır. (Fig. 11) Duvarlar 10 cm. horasan, onun üstünden de mermer plakalarla kaplıymış. Onları tutmak için duvarlara çakılan iri başlı demir çiviler ilginçtir. Taban mermer döşeli olup nişlerin birleştiği köşelerde sekizgen postamentler var. (Fig. 12). Bunların üzerinde düz, oluksuz sütunlar olduğu ve babtisterionu örten kubbeye desteklik ettikleri anlaşılıyor.

Babtisterionun doğu bitişiğinde ya da başka deyimle basilikanın sol koltuğunda uzunca, mermer döşeli bir salon var. Kuzey ucu apsis örneği yarım yuvarlak. Orası mozaik döşeli. Mozayığın ortasında 4 sütuncuk yerli yerinde dikili duruyor. Belki onların üstünde bir altar vardı. Mozayik siyah, beyaz, kırmızı taşlardan yapılmış olup duvar dibi apside paralel olarak meadr motifli bordürle çevrelenmiş, içinde balık pulu motifi gösterilmiş ve beri, ön kısmında da iç - içe daireler işlenmiştir.

Sol ya da kuzey kanadın hemen bitişiğinde özel bir tapınma yeri (Chapelle) yüze çıkmıştır. Onun apsisinde, hem de duvarlarında azizlere ait duvar resimleri (freskler) var. Bunlar siyah, yeşil, turuncu, haki, beyaz boyaarla çizilmiş. (Fig. 13, 14, 15).

Basilikanın sol omuz başında kütle destek duvarlarında başka moloz, geç çağların duvarları çoğunluğu teşkil ediyor. Bunlar bazı odaları çevreliyorlar. (Fig. 16).

Genel olarak örgü tekniğine ve duruş katına göre iki gruba ayırdığımız duvarlar yani kireç harcı ile yapılmış tuğla hatıllı moloz taş duvarlarla, çamur harcı ile yapılmış salt moloz duvarlar geç Bizans çağlarıyla, Türkler çağında yapılmış olsa gerek.

UFAK BULUNTULAR:

Basilikanın her yanı Türkler zamanında sanki birdenbire doldurulmuş gibi kat ayırımı göstermeden geç Bizans ve Türkler çağına ait kerami, sikkeler ve diğer buluntular vermiştir. Kat ayırımını bazı yerlerde ancak küpler ve duvarlarla saptayabiliyoruz. Örneğin, babtisterionun hem üst katlarında, hem de alt taban katında benzer keramikler bulunduğu gibi; mermer döşemesinin üstünde bir Türk sikkeleri de bulunmuştur. Bunlardan basilikanın yan yapıları ile birlik Türkler çağında kullanıldığı anlaşıyor.

Bizans keramikleri arasında yeşil, kirli sarı, taba sırlı ve boyalı olanları pek çok. Bunlar kase, kandil, yayvan tabak v. d. parçalarıdır. Apsisin güneyinde sura dayanmış odaların önünde açılan derince bir çukurda krem astarlı, daireler içinde zikzak çizgili ve ortası kuşlu Bizans yayvan tabağı en önemlilerinden olup hem de en güzel ele geçmiş olanlarındandır. (Fig. 17). Bu arada Bizans çağına ait bronz, kemik, taş, cam parçalar da bulunmuştur.

Türkler çağının en önemli buluntularını krem astarlı, türkuvaz ve koyu lacivert boyalı, geometrik ve çiçek desenli kese parçaları teşkil ediyor. (Fig. 18). Ayrıca bronz, kemik, taş parçalar da ele geçmiştir.

Bulunan sikkeler henüz temizlenmediğinden gerçek bilgimiz yok. Ancak mezar alanında yapılan temizleme sırasında Jüstünien öncesi kalıntılar arasında künklerin içinde bir arada bulunan iyi - kötü yüz kadar bakır sikkenin M. s. 400 - 450 yılları arasında ait olduğu öğrenilmiştir. Bunların dışında diğerleri münferit buluntular olup Bizans ve Türk sikkeleridir.

Kazı sırasında özellikle basilikanın güney yanında yangın izine de raslanmıştır. Bu, asıl kilise tabanından 1 m. kadar yüksekte olup yıkıntılar onun üzerinde kalmaktadır. Geç çağlarda yapılan moloz duvarlar da bu izin üzerinden başlıyor.

Ufak buluntular arasında antik parçalar da pek çok. Ne yazık ki, bunlar Jüstünien zamanın da ve geç çağlarda duvarlarda yapı taşı olarak kullanılmışlardır. Arkaik mimarı parçalardan

tutuverin de, Roma çağı sidemara kahit parçalarına kadar hemen hemen her çeşidi var. Buluntular basilikanın yanında çalışma evinde özel yerlerinde duruyor.

II — RESTORATION (Onarım - tamlama)

Restoration işlerinde özellikle yeniden kaçınmak, olanı olduğu gibi gösterebilmek ya da biraz olsun ömrünü uzatabilmek için çalışılmaktadır. Şu gerçek ki, arkeologlardan macera arayan turistlere kadar herkes yıkılar arasında dolaşmak, çağların olanca gücünü, hem de öcünü sere - serpe dökülmüş mermer parçalarında görmek istiyorlar. Elbette insan-oğlu St. Jean Basilikasını yeniden yapabilir, ama bir çok oluşları, geçekleri örter. Çağların nasıl akıp gittiği yalan olur. İşte bundan ötürü mümkün olduğu kadar tamlamaktan kaçınıyor, ama kalanın ömrünü artırabilmek için de usumuzun erdiği yerde gereğini yapıyoruz.

Yıkılmış bir sütun var ise ve onun yeri belli ise diyor, noksan kısımlarını bir, iki cm. içeriden çimonto ile tamlıyoruz⁶. Ardından da çimonta ile tamlanmış yeri murçluyoruz. (Fig. 9 gerideki başlıklı sütunun ortası tamlama-dır).

Kubbe ayaklarının diplerinde bir çok bloklar yatıyor. Onları örgü tekniğine uyarak ayakların üzerine koyup böylece ayaklar aslını yitirmeden bir, iki m. yükseliyor, görkem kazanıyor.

Yıkılmasında kuşku görülen duvarlar destekleniyor ya da oralardan toplanan taş,

⁶ Bu türlü tamlamalar Efeste Konsül kilisesinde İtalyan Prof. Fasolo ve Prytancion da Avusturyalı Dr. W. Alzinger ile heykeltraş Werner Hach'ın yaptığı restorasyon işlerinde de öyledir.

tuğla parçalarıyla yeniden örülerek tamamlanıyor. Bazanda öğretim bakımından önemli olan kısımlar silinip gitmekte ise biraz olsun yükseltilecek canlandırılıyor. (Fig. 19).

Birbirini tamlayan mimari parçalar, pişmiş toprak ya da diğerleri yapıştırılıyor, gerekirse demir kenetlerle tutturuluyor. (Fig. 20 - 21)

Şimdiye kadar basilikanın içinde, dışında yirmiyi aşkın sütun yerlerine dikilmiş, 8 kubbe ayağı onarılmış, mezar alanı ve mezarlar onarılarak mermer döşenmiş (Fig. 19), bazı kapıların mermer söveleri yerlerine kaldırılmış (Fig. 22). duvarların dayanıklı olmaları sağlanmıştır. Mozaik ve fresklerin de mümkün olduğu kadar dağılmaları önlenmiştir.

III — ÇEŞİTLİ İŞLER

St. Jean Basilikasında süregiden çalışmalar sırasında yakın çevrede kendini gösteren hem de göttüğümüz amacın içinde bulunan başka işler de yapılmaktadır. Örneğin, basilika alanını çevreleyen Bizans surları kısmen onarılmaktadır. Bu arada basilika kalıntılarının korunması da sağlanmaktadır. Takip kapısının önü kazılmış, yığıntı toprak kaldırılarak hem temizlenmiş, hem de kapının görkemi arttırılmıştır. Şimdilik çalışma evi olarak yapılmış olan binanın genişletilmesine ve ileride basilika has bir müze olabilecek duruma doğru gidilmektedir. Basilikaya ait olupta önceki yıllarda izmir müzesine götürülmüş parçalar yine yerlerine getirilmiştir. Basilikayı çevreleyen alandaki evler istimlak edilerek kaldırılmakta, Ayasuluk tepesinin baştanbaşa ören yeri, hem de park olarak kalması için çalışılmaktadır.